

ئىمە و ئەوانىتىرى حكومەتى ئىران

مستەفا ھىجرى*

”

ستەمى نەتەۋەبى لى ئىران لى سەر دوو جومگە خۇى راگىر كىردوۋە، يەكەمىيان پىكھاتەى حكومەت و ياسا و دەسلانەكەيەتى. دوۋھەمىيان بەناو ئۇپۇزسىۋن، رۇشنىبىر، ئاكادىمىسىيەن و تىۋرسىيەنەكانى چەمكى ئىرانشار و شۇقىنىزىمى ئىرانىيە كە گوتار و دەق بەرھەم دەھىنن و دەر خواردى دسلاتى ستەمكارى دەدەن تا پاساۋىك بۇ زىاتر لى سەد سال چەوساندنەۋە ساز بىكەن. تەنانت بەشىك لى بەناو ئۇپۇزسىۋن، زىاتر لەۋەى كە كەلكەلەى رووخاندنى رىژىمى سىياسىي ئىستانبان ھەبىت، نىگەرانى بىن جىيى دوارۋۇزى خاكى ئىرانن و ترسىكى شاراۋە كە لى توپى نووسىن، ھەلۋىست و بۇچوۋنەكانىاندا بە ئاشكرا دەرەكەۋى

“

و گوتاری ناسیۆنالیزمی ئیرانیدا جیگه‌یه‌کی نه‌بووه و به‌کیشیه‌یه‌کی هه‌ستیار و پرسیکی ئەمنیه‌تی لیکدراوه‌ته‌وه. هه‌میشه له‌گوتاری ناسیۆنالیزمی ئیرانیدا مه‌به‌ست له «ناوه‌ند»، نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌ستی فارس بووه که نه‌ته‌وه بنده‌سته‌کان به «ئه‌وانیتر»ی خۆی وه‌سف ده‌کات.

به‌لام کوردستان به‌هۆی پێشینه‌ی ئازادبخواری و ئاستی به‌رزای و شیارایی نه‌ته‌وه‌یی، هه‌ر له‌ده‌ستیکی سازبوون و به‌ده‌سه‌لات گه‌یشتنی کۆماری ئیسلامیه‌وه، بووه‌ته‌ مه‌یدانی به‌رگری، که له‌یاده‌وه‌ریی میژوو به‌رشنگداره‌که‌ی به‌سه‌نگه‌ری ئازادی ده‌ناسرێته‌وه.

خومه‌ینی له‌ ۱۹ی ئاگۆستی ۱۹۷۹، فتوای جیهادی له‌ دژی کورد ده‌رکرد که تاکوو ئیستاش به‌رده‌وامه. له‌ تاکامی ئەم سیاسه‌ته‌دا، مه‌ترسیی جیددی له‌ سه‌ر ناسنامه و ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی کورد دروست کراوه که چه‌ندین ره‌هه‌ندی جیاواز له‌خۆ ده‌گری.

ئه‌گه‌رچی سته‌می نه‌ته‌وه‌یی له‌ هه‌موو نه‌ته‌وه بنده‌سته‌کان ده‌کری، به‌لام له

ئیران جوغرافیا‌یه‌کی فره‌نه‌ته‌وه‌ی هه‌یه و لانیکه‌م شه‌ش نه‌ته‌وه‌ی گه‌وره و چه‌ند که‌مینه و پیکهاته‌ی دیکه‌ی تیدا نیشه‌جین. هه‌ر کام له‌م نه‌ته‌وانه‌ خاوه‌نی خاک و نیشه‌تمانی خۆیانن. ئە‌گه‌رچی ئەم نه‌ته‌وانه له‌ روانگه‌ی سیاسه‌تی ده‌وله‌تی ئیرانه‌وه به‌که‌مینه ئە‌ژمار ده‌کری، به‌لام له‌ سه‌ر یه‌ک، زۆرینه‌ی دانیشه‌تووانی جوغرافیای ئیران پیکدینن. نه‌ته‌وه‌ی کورد، یه‌ک له‌م نه‌ته‌وانه‌یه‌ که لانی که‌م ۱۰٪ ی دانیشه‌تووانی ئیران پیک دینن و له‌ پارێزگا‌کانی ورمی، سنه، کرماشان، ئیلام و به‌شه‌کانی دیکه‌ی ئەم جوغرافیا‌یه‌دا نیشه‌جین.

سه‌ره‌رای فره‌چه‌شنی و فره‌نه‌ته‌وه‌بوونی ئیران، پیکهاته‌ی حکومه‌تی ئیستا و پێشووتر، له‌گه‌ل ئەم فره‌یه‌یه‌ که‌کانگیر نه‌بووه. ئە‌وه‌ی هه‌بووه‌ نکۆلی لێ کردن و سرینه‌وه‌ی ئەم جیاوازیانه‌ بووه. ده‌سه‌لات له‌ ناوه‌ند له‌ لایه‌ن نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌سته‌وه قو‌رغ کراوه و له‌ هاوکیشه‌یه‌کی به‌ناو ناوه‌ند-په‌راویز، پرسکی فره‌نه‌ته‌وه‌یی له ئیران هه‌یج کات له‌ ده‌ستووری بنجینه‌یی

کوردستان ئەم ستمە چەندقات زیاترە. لە چوارچێوەی ستمی نەتەوەییەدا، ناوچەى نەتەوە غەیرە فارسەکان، سیمای جوغرافیای سەرکوت و داگیرکراوی بە خۆوە گرتووە.

مەبەست لە ستمی نەتەوەیی، کۆی ئەو باروڤۆخەیه که به پێوەره ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئەمنییەکان و بەهراورد لەگەڵ ناوەند، ناوچەى نەتەوە غەیرەفارسەکان ستمیان لێ دەکرێ و دەچەوسیندرێنەوه. تاییه تەمەندی ناوەندگه رایی و دەوری یه کلاکه روهی ئیدیلۆژی ناسیۆنالیزمی ئێرانی، وای کردوو که ناسنامهى ناوەند دژ به ناسنامهى ئەوانیتر بێت. لەم سۆنگەیهوه هەر بریار یان پرۆسەیهک که له ناوەندهوه بهرهورووی بوون و مانهوهی کورد و نەتەوەکانی دیکه بووئەتەوه، راستهوخۆ ناسنامه و ئاسایشی ئەوانی کردۆته نیشانه.

دەسەلات له ئێراندا مانایهکی نادیموکراتیک، خۆسهپێنەر و داگیرکەری هەیه و بهردهوام هەولی داوه سەرجهم سامان و سەرچاوهکانی ناوچه نەتەوەییەکان تالان و کۆنترۆڵ بکات.

دژایه تیکردنی مافیی دیاریکردنی چاره نووس، سەرکوتی سیستماتیک، نەبوونی دەرڤه رتی چالاکیی سیاسی و یاسایی، به تالانکردنی سەرۆت و سامان و سەرچاوهکانی کوردستان و راگواستنیان بهرهو ناوەند، کۆچی زۆرهملیی دانیشتوووان و هەول بو گۆرینی دیموگرافیای کوردستان، هینانی به لێشواوی کاربه دهست و بهرپرسی ئێدارای و بهرپوه بهری ناخۆجینی سەر به سوپای پاسداران و هیزه ئەمنییەکان، پهراویزخستنی نوخبهی کورد، کوشتنی رۆژانهی کۆلبه ران و کاسبکاران و کردنه ئامانجی ژینگه پارێزان و چالاکانی مهدهنی و چالاکوانانی مافهکانی ژنان، له سێداره دان و زیندانی و بێ سهروشوین کردنی چالاکان و تیکۆشه رانی کورد،

گواستنەوهی سەرچاوهکانی ئاو، تیکدانی ژینگه و سووتاندنی دارستانهکانی داوینی زاگرووس، مینرپژکردنی ناوچه سنوورییهکان، میلیتاریزه کردنی شار و گوندهکان، ئەمنیهتی کردنی ئیداره، خویندنگا، مزگهوت و شوینه گشتیهیەکان، نمونەگه لێکن که سهلمینه رێ ئەو راستیهیەن که به تهواوی مانا، پێوهندییهکی داگیرکاری و چهوساندنهوه به سەر کوردستاندا زاله.

په پیره و کردنی سیستمی پهروه رده و راگه باندنی ئیدیلۆژیک، له پیناو جی خستنی ئەو بیرو که دایه که ئێران یهک نەتەوەیه و نەتەوەکانی دیکه قهوم و ورده فەرهنهنگن. ئاسمیله کردنی زمان، میژوو، ناسنامه، دابونه ریت و به گشتی ههولی شیواندن و تواندنهوه یان له میدیا، کتیبی دهرسی، شانۆ، سینهما و پرۆژه ئەمنیهتی و فەرهنهنگیهکاندا رهنگی داوه تەوه. خالی جیبی سهرنج، سه قامگیربوونی سیاسهتی نکۆلی کردن و چهوساندنهوه له دهقی یاساکانی ئێراندايه.

پێوه ریکی گرنه که له ستم و ههلاوردنی چەندقات جیبی سهرنجه، بابهتی گه شهی ئابووری و کۆمه لایه تی و بابه تهکانی په یوه ست بهم بوارهن. له سه رده می هاوچه ر خدا، ناوه ند هه ولی داوه و پرای گۆرینی دیموگرافیای ناوچه نەتەوەییەکان، له ئاستیکی نزمی گه شه نه سه ندوویدا رایان بگریت و له ستانداردهکانی ژبانی ئەمرۆیی بیه شیان بکات. داهاتیک که له ئابووری یهک به ره مه می ئێران دابین ده کری و سامانی گشتی ئەم ولاته یه، سه رڤی پرۆژه ئەمنی و فەرهنهنگی و سه ربازییه کان ده کریت که ئەویش ئامانجه که ی به ره به ست ساز کردن له رینگه ی نەتەوەکان بو گه بشتن به مافه کانیانه. ئاماره فەرمییهکانی خودی رێژیم پێوه ریکی دیکه یه بو هه لسه نگاندن و بهراوردی ئەم ناهاوسه نگییه. بو نمونه،

پاریزگای ئیلام له بواری خو سووتاندنی ژنان و دانیشتووانی له ئاستی ئیراندا پلهی یه کهمی ههیه. پاریزگای کرماشان له رووی بیکارییهوه پلهی یه کهمی ههیه. به رێژهش بێت، شار و ناوچهکانی دیکهی کوردستان له ئاست ئەم دیاردانه و کۆمهڵیک قهیرانی دیکه به بهراورد له گهڵ تیکرای ناوچهکانی دیکه زۆرترین پشکیان بهر کهوتوووه.

ستهمی نهتهوهیی له ئیران له سههر دوو جومگه خوێ راگیر کردوووه، یه کهمیان پیکهاتهی حکومهت و یاسا و دهسه لانه کهیهتی. دووهه میان بهناو ئۆپۆزسیۆن، رۆشنبیر، ئاکادیمسییهن و تیۆرسییه نهکانی چه مکی ئیرانشار و شوؤفینیزی ئیرانییه که گوتار و دهق بهرهم دههینن و درخواردی دسهلاتی ستهمکاری دههتن تا پاساوێک بو زیاتر له سهه سال چهوساندنهوه ساز بکهن. تهناهت بهشیک له بهناو ئۆپۆزسیۆن، زیاتر له وهی که که لکه لهی رووخاندنی رێژی می سیاسی ئیستایان هه بێت، نیگه رانی بی جیی دواروژی خاکی ئیران و ترسیکی شاراره که له توئی نووسین، هه لویست و بوچوونه کانیاندا به ئاشکرا درده کهوئ.

دەرگای بهرژهوهندیی نهتهوهیی ئیرانی له سههر پاژنه ی سهروه ریی یه که نهتهوه دهسوورپتهوه. هه ر بابه تیک که په یهوست بێت به مهیلی پاونخوازانه ی ئەوانهوه، نهتهوهیی، پیشکهوتوو و فه رمی ههژمار ده کرئ و لایه نی یاسایی پی ده درپت. له بهرامبهردا، ئەوه ی پیوهندی به ناوچه نهتهوهییه کانهوه هه بێت مهحلی، دواکهوتوو، نافه رمی و به نایاسایی ههژمار ده کرپت. شوؤفینیزی ناوهند، به نهتهوهیی، خه لکسالاری ئایینی، ناسیۆنالیزی ئیرانی و ناسیۆنالیزی مهدهنی مانا ده کرپتهوه. له بهرامبهردا دهنگی ئازادیخوازی و بزوتنه وه ی نهتهوهیی و دیموکراتیکی ئەوانی تر به

فیرقه گه رایی، قه ومگه رایی، ناسیۆنالیزی قه ومی، ئازاوه نانه وه، به ستراره یی به بێگانه، جودایخوازی و تیپه رپوون له هیللی ناسایشی نهتهوهیی و سهروه ریی ناوهنده لیکه ده درپتهوه. له راستیدا ئەمه جهوهه رری راسته قینه ی گوتاری ناوهنده که له تیۆریزه کردنی شوؤفینیزی باستانگه رای سهرده می په هلهوی و دواتر له سهرده می کۆماری ئیسلامیدا ره گه میژووویه کانی دیاره.

له کۆماری ئیسلامیدا، ئیرانی ئیسلامی ئەو چه مکه بووه که به ری هیتۆمۆنی زمانی فارسی، خویندنه وه یه کی تایهت له یه ک ئایین و گه رانه وه بو بها کانی شارستانیه تی ئیسلامی پیناسه کراوه و ئەده بیات و دهقی تایه تیان له سههر بهرهم هیناوه. ستهمی نهتهوهیی له بنه رتهندا به رێگه ی دانانی سنوره کانی نابه رابه ری له نیوان ناوهند و ئەوانیتر پیکهاته وه که ره هندی جوغرافیایی، نابووری، سیاسی، دامه زراوه یی، فه رهنگی، زمانی، ژینگه یی و ئایینی هه یه. له م ژینگه سیاسی و فکرییه دایه که رێگه ی گه یشتنی زۆرینه به مافه کانیان له لایه ن که مینه ی فارسه وه به ربه سته بو دانراوه و به توندترین شیوه دژایه تی ده کرئ.

بیه شکردنی نهتهوه کان له مافه کانیان، سووکایه تی و دروست بوونی هه سته بی مافی و چهوسانه وه، هه لواردن و سه رکوت به شیوه ی راسته وخۆ، ناراسته وخۆ، پیکهاته یی و یاسایی سه قامگیر کراوه. کۆی ئەو هه لومه رجه یه که دژایه تی، ناکوکی و که لینه کانی نیوان ناوهند و نهتهوه بنده سته کانی به پانتایی جوغرافیای سته م و داگیر کاری درپژ و قوول کردوو ته وه.

له گه ل ئەوه یکه ئیمه وه ک حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران له ده لاقه ی ناسنامه وه ده روائینه پرسی نهتهوه یی، به روانگه ی ئیداری و مافی هاوولاتی بوونیش

بیت، هیچ دهره تانیک بۆ کورد و نه تهوه کانی دیکه نه ماوه تهوه. ههر بویه له روانگه ی ههست به بهر پرسیاریتی بهرامهر به نه تهوه که مان، له سهر جهوههر و ناوه رۆکی مافی نه تهوه یی خۆمان پیداکرین.

زێهنیه تی بئ بنه مـ له سهر جیای خواز بوونی نه تهوه کان له لایه ن ناوه ندهوه، قهیرانی ئاسایشی نه تهوه یی بۆ ئهوانی تر پیکهیناوه. بهردهوام بوونی وهها هه لومه رجیک، پالنه ریکی سروشتی و فاکته ریکی به هیزه بۆ دهر باز بوونی کورد و ئهوانی تر له م دۆخه چه قبه ستوهه. دۆخی ئیستا، به تهواوی مانا دۆخی بنه سه ته، به و مانایه که سه ره رای بوونی کومه لیک قهیرانی تیکچرژاوی سیاسی، ئابووری، کومه لایه تی، ژینگه یی و ئیداری، پرسی نه تهوه یی نه تهوه کان به چاره سه رنه کراوی ماوه تهوه. له گه ل ئه مه شدا، ناوه ند بهرامهر به م پرسانه ولامدهر نییه، به لکوو ته نیا بهرامهر به ئاسایش و بهرژه وه نده ییه پیناسه کراوه که ی، خۆی به بهر پرسیار ده زانی که ئه نجامه که ی بووه به هیشته نه وه ی جوغرافیای سه رکوت و داگیرکاری که نه تهوه بنده سه ته کانی لئ نیشه جین. هه مووی ئه وانه و زۆری دیکه و پیداکریی ناوه ند له سهر بهردهوام بوونی له و سیاسه ت و بهرنامه هه له یه دا ئه و ئاسۆیه ی زۆر لاواز کردوه که کورد و نه تهوه کانی دیکه بتوانن به شیوه ی ئاشتی خوازانه و دلخوازانه له ئیرانی یه کگرتوو و یه کپارچه دا بمیننه وه. هه ربویه ش ویست و ئیراده ی جیابوونه وه رووی له هه لکشانه و بووه ته گوتاری به شیکی بهرچاو له رای گشتیی ئه وانتری ناوه ند.

ره گه کانی ئه م دژایه تییه ی کورد و نه تهوه کانی دیکه و ئیراده ی خۆراگری و بهرهنگاربوونه وه یان له گه ل ناوه ند ده بی له دوو تووی خه بات و تیکۆشانی بهردهوامی ئه وان له قۆناغه هه سه ستیاره کانی ته منه ی

کۆماری ئیسلامیدا، خۆینده وه ی بۆ بکریت. دوایین نمونه ی بهرچاوی ئه م بهرهنگارییه، خۆپیشاندان و راپه رینه کانی ماوه ی رابردوو بوو که به گوێره ی زانیاری و راپۆرته مهیدانییه کان و یه ک له وان راپۆرتی ریکخراوی لیبوردنی نیونه ته وه یی، زۆربه ی قوربانیان له جوغرافیای نه تهوه بنده سه ته کان و به تابه ت له ئه هواز و کوردستان روویان داوه. ئه م رووداوانه خالی وهرچهرخان و یه کلاکه ره وه ن که بوونه ته هۆی بهرینتر بوونه وه ی درز و که لینه کانی نیوان ناوه ند و نه تهوه بنده سه ته کان.

بۆ ئیمه، به و راده یه که تیکه وه پینچانی تۆماری کۆماری ئیسلامی ئامانجمانه، به و راده یه ش پرسی نه تهوه یی و دیموکراسی دوو هیللی سه ره کی و په رنسیپی نه گۆرن، به لام گرینگتر له مانه، تیپه رین له عه قلانییه تیکه که بیه وه ی ئه زموونی رێژیمه کانی پاشایه تی و ئیسلامی دووباره بکاته وه. ههر بویه پیمان وایه دهر باز بوون له بنه سه تی سیاسی ئیستا و بنیاتنانی سیستیمی کارامه و ولامدهر له داها توودا، پیویستی به خۆینده وه و عه قلانییه تیکی جیاواز هه یه.

رابردوو سه لماندووه تی هه ر سیستیمی سیاسی که له ولاتیکی فره نه ته وه دا له بهر یه ک هه لده وه شیته وه و هه ر ولاتیک له م چه شنه که پارچه پارچه ده بیت، ئه نجامی کۆکردنه وه ی له راده به ده ری ده سه لاته له ناوه ند و هه لاواردن و ئینکارکردنی ئه وانی تره، که دوا جار ده بیته هۆی ته قینه وه ی ناره زایی و رقی په نگخواردوو و رادیکالیزی شۆرشگیرانه ی سه ته ملیکراوه کان. کورد و ئه وانسی تری ده ولتی ئیران به دوا ی سهروه ری و مافی دیاری کردنی چاره نووسی خۆیانن به هه ر شیوه یه ک که بۆیان بگونجیت.

*. وتاری لیبرسراوی گشتیی حدکا که له ریکه وتی ۲۱ی سه رماوه زی ۱۳۹۸ی هه تاولی له په رله مانی ئوروپا پشکه ش کراوه.